

УДК 340.12

Павлишин Олег Володимирович – кандидат юридичних наук, доцент, докторант докторантури та ад'юнктури Національної академії внутрішніх справ

МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ ЗВ'ЯЗКИ СЕМІОТИКИ ПРАВА

Визначено об'єкт і предмет семіотики права як галузі досліджень та самостійної науки. Розкрито систему міждисциплінарних зв'язків семіотики права з комплексом філософських і юридичних дисциплін. Охарактеризовано значення семіотичного підходу для розв'язання багатьох проблем філософії права та юриспруденції на сучасному етапі їхнього розвитку.

Ключові слова: семіотика права; міждисциплінарні зв'язки; система наукового знання; філософія права; теорія права; соціологія права; знакова система права.

Семіотична методологія з кінця XIX – початку XX ст. стає сактуальною та затребуваною як у філософському пізнанні, так і в різних окремих галузях наукового знання [1, с. 95–96]. Починаючи з другої половини XX ст., можна констатувати застосування теоретико-методологічного апарату семіотики в процесі аналізу проблем соціально-правового характеру та поступове зародження семіотики права як науки. Сучасна юридична думка дедалі активніше використовує евристичні та категоріально-термінологічні можливості семіотичного підходу для дослідження правової реальності [2, с. 160–165]. Юридичні явища та процеси відображаються за допомогою нових засобів виразності, нової мови, структурних кодів, які необхідно розглядати на основі та за допомогою семіотико-правової методології.

Водночас семіотика як інтегративне вчення про знаки й знакові відношення сьогодні зосереджує увагу не лише на мистецтві слова, а й на соціальних відносинах. Якщо спочатку вона постає як мистецтвознавча та літературоцентрична, то згодом семіотика зміщує свої акценти на більш широку культурно-антропологічну проблематику, використовуючи напрацювання структуралістського,

герменевтичного, екзистенційного, феноменологічного й інших філософських підходів.

Зародившись як продовження середньовічної логіки, схоластики, універсальної граматики та кантіанства (в інтерпретації Ч. С. Пірса), а також лінгвістики (в інтерпретації Ф. де Соссюра), семіотика (у її прагматистському, структуралістському та літературознавчому вимірі) слугувала предметом досліджень у працях таких науковців, як Р. Барт, У. Еко, Ю. Кристева, Ю. Лотман, Я. Мукаржовський, Ч. У. Морріс, А. Нестеров, Ч. Пірс, А. П'ятигорський, Ц. Тодоров. Ці та багато інших учених створили передумови для подальших семіотичних розробок у галузі театру, кінематографу, реклами та концепцій музичного семіозису [3, с. 11–15]. Проблематику історичного розвитку семіотики та становлення семіотики права розглянуто в працях О. М. Балінської, Д. О. Бочарова, В. М. Вовк, В. Ерліха, С. Е. Зархіної, В. В. Іванова, О. О. Мережка, Н. Б. Мечковської, Г. Г. Почепцова, А. К. Саркісова, В. Д. Титова, Н. І. Хабібуліної, А. В. Чантурії, І. Чернова та інших науковців [4–12]. Однак питання конститутивних засад семіотико-правового пізнання було недостатньо розкрито в цих дослідженнях.

Семіотика права як галузь знань на сьогодні має власне коло наукових інтересів і сферу застосування теоретичних здобутків, але як методологія правового пізнання, що обґрунтовує філософські та загальнонаукові критерії осмислення правового буття та пізнання юридичних феноменів, залишається практично недослідженою. Саме потребою семіотичної інтерпретації специфіки людського існування в праві [13, с. 186–193] й сприйняття світу через призму правових принципів і продуктивністю застосування семіотичної методології в інших галузях знань, суспільної практики та людської життєдіяльності зумовлена актуальність звернення до фундаментальних питань осмислення права як знакової системи та дослідження проблем правового семіозису. Аналіз цих проблем дає змогу сформувати нову категоріальну систему філософсько-правового дослідження, розвиває та доповнює апарат правового пізнання, а в перспективі – уможлиблює формування універсальної мови права.

Метою пропонованої статті є визначення об'єкта й предмета, а також висвітлення структури міждисциплінарних

зв'язків семіотики права як самостійної науки з метою більш чіткого її позиціонування в системі соціогуманітарного знання.

Загальновідомо, що право має власну специфічну мову (термінологію), яку успішно вивчає окрема дисципліна – юридична лінгвістика. Проте не лише це мають на увазі дослідники, які розглядають співвідношення права й мови. Ідеється також про те, що власне право можна досліджувати як особливу мову – нормативну мову приписів, дозволів і заборон. І в цьому розумінні можуть бути виявлені нові, ще донині невідомі сторони та грані права як соціокультурного явища. Право є важливим виміром людського буття, моделлю ідейно-духовного, принципово-нормативного, соціального та просторово-часового континууму, у якому через призму соціокультурного досвіду символізації правових значень моделей регуляції суспільних відносин у чуттєво-практично освоюваному світі формується політико-правова реальність.

Юридичне мовлення в семіотиці права постає зовнішнім виразом та особливою формою правового мислення людини – результатом правового семіозису, дослідження якого в якості передумови правової культури дає змогу сформулювати фундаментальні підстави існування політико-правової реальності. Це уможливило наукову розробку багатьох інших пов'язаних категорій, таких, як «політико-правова міфологія», «політико-правовий універсам», «політико-правовий простір» тощо.

Зокрема, сучасний політико-правовий простір як результат політико-правового семіозису в умовах збільшення можливостей маніпулятивного впливу на масову свідомість, довільної трансформації та переформатування світоглядно-ціннісних орієнтацій, підвищення потужності ідеологічно-пропагандистських технологій, динамічного розвитку ІТ-сектору та стрімкого розширення аудиторії медіа-ресурсів, пов'язаних із глобалізаційними процесами, потребує декодування та переосмислення в контексті новітніх інтерсуб'єктивістських підходів. У цьому аспекті слід відзначити, що правова теорія у ХХ – на початку ХХІ ст. вирізняється розмаїттям і складністю, вона багата на нові тенденції розвитку [14; 15], у ній відбуваються істотні зміни в підходах і сприйнятті усталених понять, яскравим прикладом чого може вважатися семіотика права.

Об'єктом семіотики права, тобто тим виміром реальності, на який спрямована пізнавальна діяльність суб'єкта в межах цієї галузі знань, є право в його знаковому відображенні або знакова система та структура права.

Предмет семіотики права утворюють загальні принципи знакової організації права, закономірності його розвитку та функціонування як знакової системи, синтактичні, семантичні й прагматичні відношення між правовими знаками, правовими феноменами та носіями правосвідомості.

Слід відзначити також істотний евристичний потенціал семіотики права, особливо в межах теоретичної розробки понять, які з'являються в результаті наукових досліджень на перетині різних сфер наукового знання, відображаючи взаємодію складних знакових систем – мови, моралі, права, політики, релігії та інших соціокультурних феноменів. Цей потенціал яскраво демонструють міждисциплінарні зв'язки семіотики права.

Міждисциплінарні зв'язки семіотики права – система взаємних зв'язків семіотики права з різними філософськими та юридичними дисциплінами, які відображають її співвідношення з цими науками та дають змогу більш чітко окреслити місце семіотики права в системі соціогуманітарного знання.

Семіотика права є самостійною галуззю знань, джерелом якої слугують семіотика, філософія права, загальна теорія права, соціологія права, логіка та лінгвістика. Причому вона посідає належне місце в системі правових наук, оскільки передбачає структурний та змістовний аналіз теорії права та юридичної практики. Результати семіотико-правових досліджень можуть бути виражені як у нових підходах до осмислення правових явищ – таких, зокрема, як відповідальність, справедливість, покарання, правосуб'єктність, права людини [16, с. 46–51; 17, с. 47–50], так і в пропозиціях з удосконалення чинного законодавства. Таким чином, схему міждисциплінарних зв'язків і міжпредметної взаємодії семіотики права слід визначати з урахуванням плюралістичності джерел відповідної галузі знань.

Як і будь-яка міждисциплінарна наука, межі якої лише до певної міри визначаються її предметом, семіотика права має універсальний характер. Як «галузєва» філософсько-правова дисципліна (або, більш коректно, методологічна парадигма

філософсько-правового дискурсу [16]) семіотика права здійснює та вивчає власний зріз відношення мислення до буття (у межах нашого дослідження – до буття права як знакової системи) та взаємодіє з іншими філософськими дисциплінами – філософією політики, філософією мистецтва, філософією моралі, філософією науки, філософією релігії тощо. Пізнавальний інтерес і дослідницька увага в ній зосереджені переважно на демонстрації пізнавальних можливостей та евристичного потенціалу певної філософської концепції у сфері дослідження права. Право, таким чином, слугує об'єктом семіотичного аналізу в контексті картини світу, запропонованої однією із філософських систем. Істотного значення за цих умов набуває змістовна конкретизація відповідної концепції стосовно особливостей структурної побудови та знакової організації права, його осмислення, пояснення та освоєння в понятійному апараті цієї філософської концепції, у руслі її методології та аксіології.

Семіотика права взаємодіє із філософською онтологією та правовою онтологією як фундаментальними дисциплінами, результати співпраці з якими можуть уважатися плідними й приносити взаємну користь настільки, наскільки право є частиною та проявом суцього. Завдяки цій взаємодії семіотика права зберігає статус онтологічного знання, який дає їй можливість самостійно оцінювати правову реальність, а не лише досліджувати процеси правового пізнання та розмірковувати про працю юристів, адже саме під час вирішення питань онтологічного порядку зав'язується головний вузол взаємовідносин між філософським і спеціально-науковим розумінням права.

Семіотика права має тісні зв'язки також з іншими галузями філософського та філософсько-правового знання, зокрема філософською й правовою гносеологією (адже процеси правового пізнання підпорядковуються тим самим закономірностям, що й пізнання взагалі, а проблема істини в праві є однією з ключових), філософською та правовою аксіологією (право має непересічну цінність для людини й суспільства, встановлює власну ієрархію правових цінностей), філософською та правовою антропологією (право є втіленням прагнення людей до визначення власного місця у світі, а також може бути оцінене з позицій особистості [13; 16]), загальною та правовою праксеологією (юридична діяльність у прагматичному аспекті може бути

оцінена з позиції праксеологічних критеріїв доцільності й ефективності, а правова практика є результатом правового семіозису [8, с. 48–56]), логікою (нормативні закони повинні відповідати законам правильного мислення, а їх реалізація не має суперечити законам логіки), етикою (право завжди взаємодіє з моральною свідомістю, у ньому відображені моральні принципи та задіяні оцінкові категорії добра і зла), естетикою (правові знакові конструкції мають притаманну лише їм форму та можуть бути об'єктом естетичного осмислення), соціальною філософією (право є засобом організації співжиття людей і регулятором суспільних відносин, воно існує в суспільстві та спрямоване на реалізацію його цілей), філософією моралі та філософією релігії (у праві виразно простежується зв'язок із моральними та релігійними цінностями, за певних обставин мораль і релігія виконують функції права, моральні та релігійні норми можна вважати основними джерелами норм права), філософією політики (право та влада нерозривно пов'язані між собою – право встановлює порядок реалізації влади, а влада надає праву загальнообов'язкової сили), філософією мови (мова права як особлива система дозволів, заборон, зобов'язань і повноважень є центральним об'єктом семіотичного дослідження) та філософією культури (право є продуктом культурно-цивілізаційного процесу). Темпоральність юридичного мовлення (в інтерпретації М. Гайдеггера) пов'язує семіотику права із філософією часу, а локальність юридичних приписів – із філософією простору.

У системі правових наук (на рівні блоку загальнотеоретичних та історичних правових дисциплін) семіотика права посідає місце поряд із філософією права, історією держави й права, загальною теорією права та правовою соціологією. Як і перша, від двох інших вона відрізняється своєю універсальністю. Зв'язки семіотики права із філософією права, які є найбільш тісними та досить розгалуженими, побіжно було розглянуто вище під час аналізу основних складових філософсько-правової науки. Семіотика досліджує закономірності суспільно-історичного розвитку права через призму знаково-символічного підходу, тоді як історія держави й права спирається на методи історичної науки. Від загальної теорії права семіотику права відрізняє здатність досліджувати не лише актуальну чи минулу, а й перспективну правову реальність, вивчати

закон не тільки як факт і даність, а й як ідеал. Від соціології права, яка вивчає право як соціальний інститут у його співвідношенні з соціальною структурою суспільства, а також конкретні соціокультурні умови розвитку права в різних типах суспільного ладу, семіотика права відрізняється можливістю розглядати право як відображення світового порядку чи систему, що самоорганізовується (як у контексті синергетичної методології філософсько-правового дискурсу), або ж зазирнути в індивідуальну правосвідомість конкретної особистості, що пов'язує семіотику права також із загальною та юридичною психологією.

Окремі правознавці розглядають філософію права, соціологію права та семіотику права як складові загальної теорії права, водночас не заперечуючи того факту, що перша поступово набуває форми самостійної юридичної дисципліни загальнонаукового статусу та значення. Проте така позиція щодо співвідношення цих дисциплін істотно звужує проблемне поле як філософсько-правової науки, так й інших указаних галузей знання, зменшуючи їх евристичний потенціал. Спроба об'єднати ці три навчально-дослідницькі напрями в межах однієї дисципліни – загальної теорії права (тим більше в тому вигляді, у якому вона існує на сьогодні) не має наукового обґрунтування, а її практична реалізація може дати негативні результати, у зв'язку з чим її не можна вважати вдалою. У цьому контексті слушною є пропозиція щодо об'єднання потенціалу філософії права, семіотики права, загальної теорії права та соціології права з метою забезпечення цілісності пізнання правових феноменів не в межах єдиної навчально-дослідницької структури, а безпосередньо в особистості юриста як суб'єкта правового пізнання.

Семіотика розглядає правові феномени в широкому знаково-символічному контексті, виявляє в них формальне та змістовне, знаходить метаюридичні смисли в культурно-історичних реаліях правового буття. У полі зору семіотики права перебуває весь знаковий світ права, його дійсність і можливість – особлива правова реальність (зокрема законодавство, правове життя), натомість загальна теорія права, а також галузеві юридичні науки досліджують правову систему, тобто позитивний

аналог правової реальності. Якщо історія держави та права вивчає лише історичні закономірності виникнення й розвитку права, соціологія права опановує взаємодію права та соціуму, розглядаючи проблеми соціальної обумовленості й соціальної ефективності правових норм, то для семіотики права соціум – це середовище існування права як знакового феномену, а історія – тло, на якому відбувається його символічна «життєдіяльність».

Кожна юридична наука взаємодіє із семіотикою права настільки, наскільки вони здатні допомогти одна одній у дослідницьких пошуках. Це стосується як загальнотеоретичних, порівняльно- та історико-правових юридичних дисциплін (з яких найбільш відомі – це філософія права, теорія держави і права, правова компаративістика, історія держави та права, історія політико-правових учень, римське право), так і галузевих (міжнародне, конституційне, цивільне, кримінальне, адміністративне, сімейне, господарське, аграрне, екологічне, арбітражне, фінансове право, а також процес – цивільний, кримінальний, господарський тощо) та спеціальних (прикладних) юридичних дисциплін (кримінологія, криміналістика (особливо галузі криміналістичної техніки – дактилоскопія, трасологія, балістика, хроматографія, криміналістична фотографія, графологія, автороззнавство, одорологія, габітоскопія та ін.), юридична психологія, судова медицина, судова ентомологія, судова психіатрія, усі види експертиз тощо).

Галузі матеріального права взаємодіють із філософією права та семіотикою права, потребуючи більш загального (філософського) обґрунтування власних положень. Вони використовують результати досліджень, які з'являються внаслідок семіотичної інтерпретації центральних проблем правової онтології, аксіології та антропології. Водночас галузі процесуального права, які регламентують порядок встановлення та фіксації достовірного знання про фактичні обставини юридичної справи, у процесі свого розвитку й удосконалення використовують досягнення правової гносеології та епістемології, для яких семіотика права є перспективною методологічною парадигмою. Дослідницькі інтереси спеціальних

юридичних дисциплін також перетинаються з предметним полем правової гносеології та правової антропології, однак безпосередньо із семіотикою права взаємодіє комплекс прикладних юридичних наук, для яких поняття знака має не абстрактне значення, а є вихідним і засадничим, адже на ньому ґрунтуються всі галузі криміналістичної техніки (яскравий приклад – трасологія). Координує зусилля всіх інших складових інтегративної філософсько-правової науки з метою вирішення конкретних правових проблем у сфері юридичної практики вже згадана вище галузь знань – права праксеологія, важливі та розгалужені зв'язки з якою відображені в окремому предметному дослідженні [18, с. 48–56].

Семіотика права, як і філософія права, вивчає не лише буття права як знакової системи в найзагальнішому вигляді, а й досліджує семіотичні аспекти певного компонента правової реальності, позитивний аналог якого перебуває в полі зору певної юридичної дисципліни. Тобто будь-який елемент правової системи може потрапити в площину семіотико-правового аналізу, однак специфіка останнього зумовлюється відмінностями між філософським (юснатуралістським, феноменологічним, структуралістським, синергетичним, герменевтичним або семіотичним) і позитивно-правовим підходом до вивчення й осмислення того чи іншого правового явища чи процесу. Результати такого аналізу доповнюють усталене в теорії права розуміння цих явищ, а також, демонструючи інший зріз правової реальності (або ту саму площину, але під іншим кутом зору), можуть істотно відрізнитися від картини, запропонованої загальною теорією права та галузевими юридичними дисциплінами. У такому разі головним чинником плідності взаємодії семіотики права з іншими правовими науками буде слугувати рівень обґрунтованості отриманих висновків та їх практична цінність. Водночас вивчення ідей видатних мислителів давнини на знаковість та її прояви в праві, філософсько-правові, логіко-семантичні, лінгвістичні та етичні розвідки, присвячені розмаїттю знаково-символічних вимірів правової реальності,

семіотичний аналіз ключових правових категорій однозначно збагачує adeptів позитивної юридичної науки.

Семіотика права може розглядатись і як методологічна дисципліна для юридичних наук, оскільки вона постачає останнім необхідним інструментарієм (категоріальним апаратом) і формує методологічну базу правового пізнання [2, с. 160–165]. Таким чином, не можна применшувати методологічний потенціал семіотики права, який, передусім, розкривається через можливість піднятися над суворими канонами загальнотеоретичних юридичних наук, позбавитися від обмежень галузевих, спеціальних і прикладних дисциплін, використати власний арсенал засобів наукового пізнання, повною мірою скористатися перевагами одного з найпродуктивніших методів дослідження дійсності – системного аналізу.

Семіотика права контактує також з окремими науками, які не належать до системи філософського чи юридичного знання, предмети яких так чи інакше пов'язані зі світом правових феноменів і з суміжними знаковими системами (зокрема, до таких наук належать історія, соціологія, політологія, психологія, нейрофізіологія, культурологія, мистецтвознавство, соціальна та культурна антропологія, географія, етнографія, генеалогія, геральдика, релігієзнавство, економічна теорія, математика, інформатика, кібернетика, комп'ютерна інженерія, теорія алгоритмів, теорія кодування, криптографія, інженерія знань, бази даних, експертні системи, лінгвістика, юрислінгвістика, нейролінгвістика, біосеміотика, семіотика культури, семіотика мистецтва, семіотика політики та багато інших).

Окрім усталених і нових галузей світської академічної науки, семіотика права пов'язана із цілим комплексом традиційних теологічних знань. Зокрема, через екзегезу, з якої семіотика бере свої практичні витoki, – з біблійною та історичною теологією, через інтерпретацію тринітологічних, христологічних і пневматологічних істин віри, детальне тлумачення еклезіологічних, харітологічних, сотеріологічних, маріологічних, сакраментологічних, протологічних, есхатологічних, антропологічних (у богословському сенсі)

символів, а також осмислення догматів (як основи правових принципів), моральних настанов (як прообразу правових норм) і постулатів аскетичності – з фундаментальною та систематичною теологією, а в частині трактування знакових конструкцій гомілетики, катехетики, місіології, літургії та, особливо, канонічного права – з практичною теологією.

Розгалужені зв'язки, які має семіотика права з іншими галузями досліджень, активізують процеси міждисциплінарної взаємодії, обміну та збагачення, дають змогу цій науці виконувати в гуманітаристиці, зокрема в системі юридичних знань, низку функцій, основними з яких є пізнавальна (або інформаційна), методологічна, символічно-відображальна та прогностична.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Павлишин О. В. Семіотичні дослідження правових процесів: проблеми методології / О. В. Павлишин // Філософські, методологічні та психологічні проблеми права. – 2009. – № 1–2. – С. 95–96.

2. Павлишин О. В. Методологічне значення семіотики права та її місце в структурі правового пізнання / О. В. Павлишин // Право України. – 2014. – № 4. – С. 160–165.

3. Капічіна О. О. Концепція музичного семіозису як міждисциплінарне дослідження / О. О. Капічіна // Міждисциплінарні дослідження в науці та освіті. – 2012. – № 1. – С. 11–15.

4. Балинська О. М. Семіотика права : монографія / О. М. Балинська. – Львів : ЛьвДУВС, 2013. – 415 с.

5. Иванов В. В. Очерки по истории семиотики в СССР / В. В. Иванов. – М. : Наука, 1976. – 298 с.

6. Мережко А. Юридическая семиотика и юридическая герменевтика [Электронный ресурс] / А. А. Мережко // Юридическая практика. – 2002. – № 8 (218). – 20 февр. – Режим доступа: <http://www.yurpractika.com/article.php?id=10001433> (20.09.2002). – Загл. с экрана.

7. Мечковская Н. Б. Семиотика. Язык. Природа. Культура : курс лекций / Н. Б. Мечковская. – М. : Академия, 2008. – 426 с.

8. Павлишин О. В. Теоретичні витоки, предмет і структура семіотики права / О. В. Павлишин // Філософські та методологічні проблеми права. – 2011. – № 2. – С. 44–51.

9. Павлишин О. В. Семіотика права як галузь наукового знання / О. В. Павлишин // Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 8 т. / В. В. Черней, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко, Ю. І. Римаренко. – Київ : Атіка, 2014. – Т. 8. – С. 909–910.

10. Почепцов Г. Г. История русской семиотики до и после 1917 года / Г. Г. Почепцов. – М. : Лабиринт, 1998. – 336 с.

11. Саркисов А. К. Семіотика права: историко-правовое исследование правовых знаковых конструкций : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Саркисов Андрей Константинович. – Коломна, 2000. – 222 с.

12. Титов В. Д. Историческое развитие философско-логических концепций языка права / В. Д. Титов, С. Э. Зархина. – Харьков : ФИНН, 2009. – 432 с.

13. Павлишин О. В. Людина і право у контексті семіотичних досліджень / О. В. Павлишин // Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи) : матеріали наук.-практ конф. (Львів, 28–29 листоп. 2008 р.). – Львів : Край, 2009. – С. 186–193.

14. Костицький М. В. Філософські та психологічні проблеми юриспруденції / М. В. Костицький. – Чернівці : Рута, 2008. – 560 с.

15. Максимов С. І. Філософія права: сучасні інтерпретації : вибрані пр. [ст., аналіт. огляди, пер. (2003–2011 рр.)] / С. І. Максимов. – 2-ге вид., допов. – Харків : Право, 2012. – 432 с.

16. Павлишин О. В. Права людини та методологія їх дослідження крізь призму семіотико-правового підходу / О. В. Павлишин // Право України. – 2015. – № 2. – С. 46–51.

17. Павлышин О. В. Природа правосубъектности в контексте семиотических исследований права / О. В. Павлышин // Проблема правосубъектности: современные интерпретации. – 2010. – Вып. 8. – С. 47–50.

18. Павлишин О. В. Семіотичний аналіз права в контексті праксеологічних досліджень / О. В. Павлишин // Філософські та методологічні проблеми права. – 2011. – № 1. – С. 48–56.